

TULUM

Prof. Dr. Necati DEMİR

Giriş:

Tulum, Karadeniz Bölgesi'nin özellikle Rize ve Artvin yörelerinin en önde gelen üflemeli bir halk çalgısıdır. Genellikle halk oyunları eşliğinde çalınmaktadır. En çok dikkat çeken halk oyunu ise Horan'dır. Tulum çalan kişiye *tulumcu* denilmektedir.

Artvin, Çayeli, Pazar, Ardeşen, Hemsin, Çamlıhemşin, Fındıklı, Arhavi, Hopa, Şavşat, Yusufeli, İspir ve Giresun'un Şebinkarahisar ilçesinde rastlanmaktadır. Önceleri sadece bu yörelerde düğünlerde kullanılırdı. Fakat son zamanlarda çeşitli halk müziklerinin yanı sıra pop ve özgün müziklerde de kullanılmaya başlanmıştır.

Tulumu başka ülkelerde görmek de mümkündür. Bulgaristan ve Yunanistan'ın bazı bölgelerinde rastlanmaktadır. İskoçya ve Kuzey İrlanda'da şekil olarak biraz değişik olmasına rağmen ses olarak hemen hemen aynı olması dikkat çekicidir.

Türkiye Türkçesinde bu kelime "*bazı yiyecek ve içecekler için koruyucu kap olarak kullanılan, önü yarılmadan bütün olarak yüzülmüş hayvan derisi*" anlamına da gelmektedir. *tulum çıkarmak* ise "*hayvanın derisini yarmadan çıkarmak*" demektir.

Tulum; hiç zedelenmeden çıkarılan koyun, özellikle de oğlak derisinden yapılmaktadır.

1. Tulum Kelimesinin Kaynağı:

Tulum, Türkçe bir kelimedir. Köktürkçe ve Uygur Türkçesinde *o* ile *u* aynı işaretle gösterildiği için kelime kökünün *tul-* veya *tol-* olduğu ayırt edilememektedir. DLT'de *tul-* biçiminde geçmektedir. Kutadgu Bilig'de *tu-* "kapatmak, tıkmak, kaplamak", *tul-* "kaplanmak, kapanmak" anlamlarında kullanılmıştır. *tul-* Çağatay Türklerinin bu çalgıyı kullandıklarını yazılı kaynaklarından anlamaktayız: *Hâce kelân neyinin ayıda meclis-i sürb boldı, bücur nevahî sıydağı kâfirler bir neçe tulumu çağırurlar, kilurlar* (Babürnâme).

Çağdaş Kıpçak Türkçesinde ve Başkurt Türkçesinde kelime *tul-* biçiminde söylenmektedir. Eski Türkiye Türkçesinde *tuluk*, *tulguk*, *dulkuk*, *duluk* biçiminde kullanılmaktaydı.

Öyle görünmektedir ki tulum kelimesini ve bu çalgıyı Türkiye'ye Oğuz Türklerinden çok önceleri Karadeniz Bölgesi'ne gelip yerleşen Peçenek, Kuman / Kıpçak Türkleri getirmiş olmalıdır. Yani Türkiye Türkçesine Kuzey Türkçesinden geçmiş gibi görünmektedir. Çünkü Oğuz Türkleri bu fiili *tol-* biçiminde söylemektedirler.

İkinci bir konu da fiil köküne gelen ektir. Kelimenin Eski Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarında *tuluk* biçiminin kullanıldığı kaynaklardan ve yapılan araştırmalarla ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Oğuzlar bu fiili *-uk* ekiyle (*il-ik, yol-uk, yit-ik, ört-ük, ...*) isimleştirdikleri anlaşılmaktadır. Kuzey Türkçesinde ise *düzüm* (düz-üm)"dizi, inci dizisi", *sokum* (sok-um) "lokma, parça" örneklerinde olduğu gibi *-um* eki yürürlüğe konulmuş gibi görünmektedir. Nitekim ekteki *-ım>-ıb/ıp* ses değişmesiyle kelime Kazak Türkçesinde ve Kırgız Türkçesinde yürürlüktedir: *tulıp* Kazak Türkçesinde "hayvan yavrusunun derisi yüzüldükten sonra içine ot veya hava doldurulmuşu", Kırgız Türkçesinde "tulum şeklinde yüzülen buzağı derisi" demektir.

tul- fiili ve bu kökten türemiş pek çok kelime Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaktadır: *tula*: "yüzülmüş deri", *tuluk*: "pekmez, peynir, yağ vb. şeyleri koymaya yarayan ya da yayık olarak kullanılan deri, tulum", *tuluk*: "yanak, şakak"; *tulum*: "göğüs ve pantolon veya etek kısmı bitişik giysi; avcıların gölde ıslanmamaları için giydikleri, çoğunlukla keçi derisinden yapılmış bir çeşit pantolon", ... Kelime Yunancaya *dulimos* biçiminde geçmiştir.

2. Tulumun Teknik Özellikleri:

Tulumda aktif olarak kullanılan beş tam ses vardır ve oktavı yoktur, koma sesi vardır. Son zamanlarda altı sesli tulumlar denenmiş fakat pek başarı sağlanamamıştır. Tulumun ses tonu "si" "la" "sol" karar sesiyle, tınısı güzel olan ses elde edilir. Diğer ses tonlarında tulum istenilen sesi vermez. Tulumun orijinal sesi "si" ve "la" dır.

3. Tulumun Yapılışı ve Biçimi:

Tulumun yapılışında genellikle oğlak derisi tercih edilmektedir. Derinin tüyleri temizlendikten sonra ayaklar, son kısımlardan kesilmektedir. Çevrilip ters bağlandıktan sonra kesit bağlantısı daha iyi görülmektedir.

Ön ayaklardan birine tahta boru (*lülük*), arka ayaklardan birine de *nav* bağlanmaktadır. Böylece tulum dediğimiz üflemeli halk çalgısı oluşmaktadır. Tulumdaki kısımlar şöyledir:

3.a. Çimon / çibu: Kamış veya tahıl sapı, boğum yerinden, bir tarafta dıştan, diğer tarafta boğum yerinin içinden kesilir. Bu uçta boğum yeri kalacağından kapalıdır, diğer uç ise açıktır. 16-17 cm boyunda bir boru elde edilmiş olur. Açık uç hafif meyilli olarak düzeltilir. Kapalı kısma doğru borunun bir kısmı çaki ile inceltilerek sesin hava geçişi sağlanır. Bu borunun üçte bir kısmının üste kalması şartıyla ikişer santim arayla delikler açılır. Böylece yapılan çimonlar, yan yana bağlanıp navın içine yerleştirilir. Çıkan sesler tam manasıyla uyumlu olmayabilir.

3.b. Nav: Farsçada iyi oyulmuş odun manasına gelmektedir. Navlar hafif kıvrık boynuzu andırırlar. Odundan veya şemsiye sapının yarım daire bölümünden yapılırlar. Aslında iç bükey bir tekneçikten ibaret olup *çimon / çibular* içine yerleştirilir.

3.c. Kardasın : Navın son kısmındaki boynuzla verilen isimdir.

3.ç. Goda : Tulumdan üflenen eğri boruya denir.

3.d. Ağızlık (Dudula): Tulumu şişirmek için kullanılan ağzılık (dudula); yuvarlak bir ağacın içi delinerek yapılır. Hava geriye kaçmasın diye, iç tarafa naylondan bir kapak yapılarak raptiye ile tutturulur.

3.e. Gövde (Deri Kısmı): Tulumun gövdesi genellikle keçi derisinden yapılır. Keçinin özellikle bir yaşında olmasına dikkat edilir. Çünkü bir yaşından küçük olan keçilerin derisi yumuşak (taze) olduğundan çabuk bozulmaktadır. Keçi kesildikten sonra derisi çok dikkatli bir şekilde delinmeden tulum olarak çıkartılır. Suyla karışık ateş külünde 2-3 gün bekletildikten sonra tüylerin dökülmesi sağlanır. Tabaklama işlemi yapıldıktan sonra baş tarafı ve arka kısmı içeri gelecek şekilde tersten sıkıca bağlanır. Ön ayaklarının birine dudula bağlanarak şişirilip asılır. Kuruduktan sonra sürekli yumuşak kalması için badem yağı ya da gliserin sürülür. Yağ ile bakım yapılmadığı takdirde deri kuruyup çatlamakta ve hava kaçırmaktadır. Bu yüzden tulum özelliğini yitirmektedir.

Tulumun cephesinin güzel görünmesi için üzerine değişik renk ve desenlerle kılıf yapılmaktadır.

3.f. Nav (Ses Veren Kısmı): Tulumun en önemli kısmı nav'dır. Nav özellikle şimşir ağacından yapılmaktadır. Yaklaşık 40 derece eğri şimşir ağacının içi düzgün bir biçimde oyulmaktadır. Sonra analıklar denilen delikli 10 mm çapında borular ve kamıştan özel olarak yapılan çibun denilen sipsiler özenle ve düzgün şekilde nav'a yerleştirilir. Burada önemli olan iki adet sipsinin de aynı sesi vermesidir.

Analıklarda 6 mm delinmiş 5 adet çift sıra delik vardır. Yan yana olan bu deliklerden çıkan seslerin aynı ayarda olması şarttır. Aksi takdirde

ses düzensiz çıkmaktadır. Sesler ayarlandıktan sonra nav, tulumun diğer koluna bağlanır ve tulum şişirilir. Hava akımından doğan güçle sipsilere gelen baskı, sesin çıkmasını sağlamaktadır. Parmak vuruşları ile ses notalara dönüşmektedir.

İyi tulum çalabilmek için müzik bilgisinin yanı sıra iyi bir kulağa ve kuvvetli nefese sahip olmak gerekmektedir.

4. Tulumun Çalışı:

Lülük'ten (dudula) üfleyip tulum şişirilir. Üflenen hava geri kaçmaması için tulumcu, lülüğün (dudula) ağzını dili ile kapatır. Tulum çalan kişi, bu suretle nefes alabilir. Son zamanlarda lülük ağzına konan bilye sayesinde tulumcular türkü bile söyleyebilmektedir. Sıkışan hava *nav* içinde bulunan çimon / çibu denilen ve ses veren kamış borulara hücum etmektedir. Hava dışarıya ses olarak yansımaktadır.

Çibular çoğunlukla yan yüzeylerinden 5 deliklidirler. Bu delikler Nav'ın üst yüzüne yani tulumcunun parmaklarını oynatacağı bölüme bir çift olarak yerleştirilir. Çimon / çibular, nav içinde ikiden fazla da olabilir. Her birinin sesi tulumcunun ustalığına göre ayarlanır.